

SLOTSGARTNERE OG INSPEKTØRER VED ROSENBORG INDTIL DRIVERIHAVENS NEDLÆGGELSE

Af A. Pedersen

Den fine titel slotsgartner blev ikke brugt i 1606, da anlægget af Rosenborg have blev påbegyndt. Man havde en urtegårdsmand, senere en gartner. Som Rosenborg slotshave gennem lange tider var Danmarks fornemste slotshave, var de ved haven ansatte slotsgartnere som regel de mest ansete gartnere i landet. - Om Rosenborg havens gartnere foreligger der mange oplysninger, af hvilke nedenstående er et skønsomt uddrag.

Chr. IV's første "urtegårdsmand" var:

Sebastian Lochhammer, der forestod havens anlæggelse (1). Han var formentlig tysk af fødsel, som de førende gartnere som regel var det på den tid. I 1608 var han endnu knyttet til haven. Han må have været kongens anlægsgartner. Kongen var formentlig selv havearkitekt. Haven ved Københavns slot var delt i en "Kålhav", en "Vingård" (frugthave) og en "Lysthave". En tilsvarende deling fandtes i Rosenborg have. Det store haveanlæg, oprindeligt på ca. 25 ha, senere ved anlæg af eksercerpladsen og gadeudvidelser reduceret til de nuværende ca. 10 ha, krævede til tider ansættelse af 2 gartnere.

Hans König, der i 1602 blev ansat som urtegårdsmand ved haven til Københavns slot, blev i 1608 forflyttet til Rosenborg, hvor han fik anvist en bolig i et hus, der var flyttet fra den gamle slotshave. Hans årsløn var 60 daler plus 10 dl. til brændsel. Denne beskedne indtægt suppleredes ved, at han i 1619 fik eneret på at sælge havefrø i alle købstæder på Sjælland. Af kongen blev han sendt til Brunsvig for at købe frø og urter. Endnu i 1646 var han frøhandler (2).

David König blev i 1633 ansat som overgartner i lysthaven. Han blev anklaget for misligheder og afskediget i 1648.

Henrik Poulsen havde da urtehaven under sig.

De første Rosenborg-gartneres stilling var noget vanskelig; thi de var underkastet slotsforvalterens eller fogdens opsyn, hvilket medførte gnidninger. Det hedder i 1633, at mester David "skal dele haven mellem sig og sine svende, så enhver ved hvilken plads hannem tilkommer". Mesteren såvel som svendene skal hver morgen mønstres af fogden (3).

Otto Sperling (1602-1681), der var læge, ikke gartner, blev i 1637 udnævnt til læge ved Børnehuset i København og året efter til kgl. botaniker og inspektør ved krydderkvartererne og destillerhuset i Rosenborg have. Han havde stor interesse i havens plantebestand, som han

forøgede ganske betydeligt. S. var nær knyttet til familien Corfitz Ulfeldt og måtte gå i landflygtighed. Tog ophold i Hamborg, blev lokket over grænsen til Danmark, fængslet, dødsdømt, men benådet med fængsel på livstid (4).

Inspektør ved haven fra 1644 til 46 var dr. *Helvig Diderich (Dietrich)*, hvorefter embedet nedlagdes og havens betydning som egentlig botanisk have ophørte.

Kaspar Ebelacker var slotsgartner fra 1649-1671, medens *Henrik Dehn* bestyrede køkkenhaven.

Efter Christian IV's død kom der en stilstands- og tilbagegangsperiode for haven. Det illustreredes bl.a. ved, at de to gartnere for egen regning måtte vedligeholde haverne mod et årligt vederlag på henholdsvis 900 og 700 rigsdaler og yderligere levere, hvad hoffet skulle bruge af havesager. Efter 3 års forløb overdroges det fogden at drive alle 3 haver for en årlig sum af 3000 rdl. Senere opstod der tvist med slotsfogeden, Hans Rostgaard, der i 1654 førte til, at fogeden for fremtiden kun skulle føre tilsyn med slottet og lysthaven inden for slotsgraven samt med indhegningen af den store lysthave, "men med urter og træer at plante, pøde og optage, såvel som urtefrø at sælge eller købe, skal urtegårdsmanden alene være rådig". Dette var det første trin på urtegårdsmandens selvstændiggørelse.

Efter Ebelacker og Dehn ansattes som ny mester i lysthaven:

Frederik Decos, som virkede til 1699, hvorefter bestyrelsen af lyst- og køkkenhaven forenedes under køkkenhavelederen, mester *Jørgen*, der døde i 1721.

I Christian V's ny lystkvarter blev opført et nyt lysthus ud mod volden og for hver ende af dette et væksthuse, hvoraf det nærmest slottet kaldtes "Pomeranshuset". Under Frederik IV kom der en opgangsperiode for Rosenborg have.

Johan Cornelius Krieger (1683-1755) blev i 1711 slotsgartner ved Rosenborg. Han menes at have været af hollandsk afstamning. Uddannedes til gartner, rejste derpå fra 1705 i nogle år i udlandet, hvor han formentlig foruden havekunst har studeret bygningskunst. Blev 1708 gartner på Vallø og var derefter havearkitekt. På Rosenborg fik han efterhånden hele haven under sig og kaldtes fra 1731 for hofgartner. Han betegnes som et geni. I 1722 udnævntes han til hofbygmester og i 1725 til overlandbygmester og havde dermed overopsyn med alle de kongelige haver. Han overgav driften af orangerierne til orangerimester *Leitloff*. Krieger ombyggede i 1721 de førnævnte orangerier og byggede 2 nye laurérhuse (den nuværende garderkerne), hvorved væksthusekomplekset blev særdeles anseligt, og under ham har haven efter alt at dømme haft sin egentlige glansperiode (2). Som bygmester byggede han palæer: Moltkes palæ, Vartov, Odense slot m.fl. og borgerlige huse. Blev udnævnt til justitsråd, som dengang var en fornem titel, og fik en stor pension, da han i 1749 tog sin afsked, hvorefter:

Rosenborg haves stab ca. 1886. Siddende i midten slotsgartner Tyge Rothe, ved hans højre hånd med bowlerhat hans efterfølger F. Paludan.

F. L. Bruhn blev slotsgartner indtil 1771. I 1776 tiltrådte:

Christoffer Dørschell slotsgartnerstillingen. Han var født i Tyskland, men uddannet i Nederlandene. I 1753 blev han slotsgartner på Bernstorff hos statsminister J. H. E. Bernstorff og efter dennes død i 1772 hos statsminister A. P. Bernstorff. Den sidste var meget haveinteresseret og lod plante udenlandske træer i parken, men nærede dog især interesse for det økonomiske havebrug, ikke mindst vinding (5). Den nye slotsgartner var altså orienteret i retning af plantedrivning. Hans virksomhed blev dog af kortere varighed, idet han døde i 1782.

Carl Emilius Døllner var derefter slotsgartner i årene 1783-1791. Han fik hele haven underlagt sig, og fra den tid nævnes driveriet som en særlig afdeling for så i midten af det 18. årh. at blive udskilt under navn af driverihaven. Der blev opført drivhuse og drivbakker og optaget de såkaldte plantedrivningskulturer: Ananas, jordbær, champignon og melon (på varmebede) og af træagtige planter: Vin, fersken, figen m.fl. Døllners efterfølger blev:

Peter Lindegaard (1758-1832). Han var landmandssøn fra Egense ved Svendborg, lærte gartneri på Hvidkilde, hvor han også havde lejlighed til at lære tysk og fransk samt landmåling. Afsluttede sin læretid på Rosenborg. Tog undervisning på Kunstakademiet og blev i 1782 svend (gartnermedhjælper). Året efter arbejdede han i Holland, men blev kaldt hjem og var i 1785-91 mestersvend (undergartner) på Rosenborg,

hvor han kom til at virke som slotsgartner fra 1791 til sin død. Lindegaard var gartner og kultivatør. Under hans ledelse udvikledes driverihaven yderligere og blev et meget søgt lærested for unge gartnere, som omtalt i den foregående artikel. Om Lindegaard er der bl.a. skrevet i *Gartner-Tidende* 1900 (6). Han blev af samtiden rost for flid, påpasselighed, vindskibelighed og klogskab. Han skrev en bog "Forcing grapes", 28 s., London 1817 og "Om Viinstokkens Dyrkning saavel i Drivekasser som i frie Luft i Danmark", 67 s., Kbh. 1826. Om vinsorter i Rosenborg have se (5) side 17. Rosenborg have blev nu landets fornemste lærested for unge gartnere, se foranstående artikel: P. Lindegaard var en af de 3 gartnere, der foranledigede, at der i 1811 indførtes en eksamen for gartnere; den bestod til 1866, da den blev afløst af gartnereksamen ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole. Om den gamle gartnereksamen i dens forskellige former og dens kandidater har August Weilbach i "Tidsskrift for Havevæsen" 1867 s. 81-98 givet en oversigt, ligesom der i samme tidsskrift 1866 s. 155 og 169 er optrykt ældre cancelliplakater til gartnereksamen. I årene 1812-66 blev der udeksamineret 488; af disse havde de 154 været elever i Rosenborg have, 91 i Frederiksberg slotshave og 42 i Botanisk have, resten andre steder i landet. Lindegaard var medlem af Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs anden Agerdyrkningskommission, og det var ham, der i 1805 tog initiativet til ansættelse af en gartner, en konsulent under selskabet til at hjælpe bønderne med anlæg af haver. L., der var en af sin tids mest ansete gartnere, var hovedmedarbejder ved T. Møllers oversættelse af Blotz: "Havekonsten" (1803-09). Han blev Ridder af Dbg. og fik fortjenstmedaljen i guld. En mindesten af H. C. Freud er fra L.'s grav flyttet ind i Rosenborg have. - Lindegaard efterfulgtes som slotsgartner af sin svigersøn:

Jens Peter Petersen (1804-1848). Født i Lyngby, uddannet i Sønderborg og Rosenborg slotshaver. Gartnereksamen 1823. Foretog rejser til en række lande. Slotsgartner i 1832. Ved hjælp af en bevilling udvidede han driverihaven betydeligt, så den kom til at rangere blandt Europas bedste haver af den art. Byggede ananashuse, ombyggede vin- og ferskenhusene, opførte et orchidéhus og indførte opvarmning ved hjælp af varmt vand. Tidligere opvarmedes dyrkningsrummene ved hjælp af røgkanaler og gærende gødning. Dyrkede figen og champignon til fuldkommenhed. Havde endvidere roser, Dahlia, Camellia og Rhododendron. Var ligesom Lindegaard medlem af gartnereksamenskommissionen. R. af Dbg. og Vasaordenen. Efterfulgtes af broderen:

Carl Ludvig Petersen (1816-1866). Tog gartnereksamen i 1837 og kunstgartnereksamen i 38. Var tre år i udlandet, og blev i 1841 blomistsvend på Rosenborg, hvor blomsterdyrkingen nu altså krævede sin egen undergartner. I 1850 slotsgartner på Rosenborg. Med den frie forfatnings indførelse i 1849 overgik slotshaverne til staten, og slotsgartnerembederne ophævedes næsten alle (er senere genopstået) og

Slotsgartner F. Paludan, driverihavens sidste leder
inden dens nedlæggelse i 1909.

fælles for alle havernes bestyrelse udnævntes en haveinspektør: Rudolph Rothe. For driverihaven ved Rosenborg blev der gjort en undtagelse, idet den blev henlagt under civillisten som hofholdningens forsyningshave. Staten ydede et årligt tilskud på 7000 rbd., og haven forpligtedes til at uddanne mindst fire gartnere om året. - Det kontante tilskud bortfaldt efter få års forløb, men uddannelsen fortsattes. Der blev udarbejdet regler for elevundervisningen, og således kom Den kongelige Gartnerlæreanstalt på Rosenborg ind i mere faste rammer. Det trak dog ud med virkeliggørelsen af reglerne, hvilket gav J. A. Bentzien anledning til en hvas kritik i Dansk Høstetidende. Slotsgartner C. L. Petersen skildres som meget dygtig, især i plantedrivning, og han foretog adskillige forbedringer og gennemførte en streng orden. P. var medlem af gartnereksamenskommissionen og var R. af Dbg. Døde 1866.

Hans efterfølger blev:

Tyge Rothe (1834-1887), søn af Rudolph Rothe. Blev slotsgartner i 1867 og fungerede til sin død i 1887. Tog gartnereksamen i 1853 og var derefter i fire år medhjælper i Botanisk Have, hvorefter han med offentlig understøttelse var 4 år i en række europæiske lande. I 1859-67 var han assistent ved Landbohøjskolen. Tyge Rothe var skolemand og bragte orden og system i undervisningen ved Rosenborg. - I 1863 optog Landbohøjskolen undervisning i havebrug, d.v.s. det såkaldte økonomiske havebrug (frilandsgartneri), men ikke i anlægsgartneri eller i dyrkning af planter under glas. Det sidste henviste man til Rosenborg, hvis virksomhed derved fik en kraftig understregning. Havens elevantal var nu ofte helt op imod 20, hvortil kom, at undervisningen også søgtes af unge gartnere fra andre læresteder. Der undervistes i 2 timer 5 dage om ugen; Tegningen foregik i ugentlige formiddagstimer. Landbohøjskolens "skæve" undervisning i havebrug, der bestod til 1896, blev stærkt kritiseret af gartnerne, hvilket medførte, at højskolen i 1867 indførte en tillægseksamen for havebrugskandidater i blomsterdyrkning og plantedrivning. Der var ikke knyttet nogen undervisning til denne eksamen; de få kandidater, der blev tale om, gik formentlig på Rosenborg. - Tyge Rothe var en meget dygtig mand, hvis virke satte sig store spor i og udenfor Rosenborg. Han var foreningsmand: Alm. dansk Gartnerforening, Gartnerens Hjelpeforening, Det kgl. danske Haveselskab m.m., og han var foredragsholder og skribent. T.R. var en tid konstitueret som docent ved Landbohøjskolen. Medlem af Københavns Borgerrepræsentation. R. af Dbg. Rothes efterfølger blev:

Christian Frederik Paludan (1850-1933). Var elev på Rosenborg og blev i 1871 havebrugskandidat (hortonom). I 1872 eksamen i plantedrivning og blomstergartneri, undergartner på Rosenborg og opholdt sig 1873-75 i udlandet, handelsingartner i Randers. 1888 slotsgartner på Rosenborg, hvor han virkede til 1909, derefter slotsgartner på Bernstorff i 1912-24. I Paludans tid fortsattes undervisningen ved Rosenborg og i 1895 kom der noget nyt til, idet Alm. dansk Gartnerforening etablerede en ordnet elevundervisning, der skulle omfatte hele landet. Man begyndte på Rosenborg i vinteren 1895-96 med 34 elever fra hele københavnsområdet. Efter forslag i 1887 af Tyge Rothe oprettede ovennævnte forening en praktisk prøve, en medhjælpereksamen for gartnerelver. Den blev første gang afholdt i 1897 og fandt sted i haven ved Rosenborg. - Driverihaven ved Rosenborg blev nedlagt i 1909, og dens areal lagt til "Kongens Have". - Slotsgartner Paludan var meget virksom i organisationsarbejdet: Medlem af Borgerrepræsentationen, formand for A. d. G. 1906-09 (æresmedlem), Det kgl. danske Haveselskab, Østerlandskommissionen m.v. R. af Dbg. p.p. - Professor i havebrug *Hother Kirketerp Paludan*, f. 1889, er søn af F. Paludan.

Litteratur og noter.

1. Clemen Jensen: Kongelige Haver, s. 210 i Danmarks Havebrug og Gartneri til Aaret 1919, redigeret af Svend Bruun og Axel Lange, Kbh. 1920.
2. Johannes Tholle: Personalhistorie i Nordisk ill. Havebrugsleksikon 5. udg. bd. II., Kbh. 1946.
3. Clemen Jensen i 1) s. 213.
4. Danmarkshistoriens blå bog, Kbh. 1970, s. 390.
5. Notater om frugtavl og frugtsorter ved A. Pedersen, Kbh. 1971, s. 17.
6. A. Pedersen: Slotsgartner P. Lindegaard, i Gartner-Tidende 1962 s. 464-66 og s. 484. Fra et af kildekrifterne til denne artikel, en af Lindegaard ført dagbog, der nu muligvis er gået tabt, kan som eksempler på udførte arbejder nævnes:

Februar: Lagt møg i nogle dyrkningsrum. April: Taget lugerne fra siderne af orangerihuset. Juli: Plantet blomkål og salat. August: Okuleret frugttræer. Oktober: Plantet hollandske jordbær i potter og på friland. November: Sat liljekonvaller og blomsterløg til drivning. December: Afleveret 50 nytårspotter til de kongelige herskaber, de fleste af mig selv plantede. Til nytår havde jeg 30 månedsroser i flor.